

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія девіантних підлітків**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 10. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Шиліна А.А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

План лекції.

1. Основні напрямки профілактики девіацій.
2. Стадії та форми профілактичної роботи
3. Критерії ефективності профілактики девіантної поведінки
4. Особливості здійснення профілактичної роботи у межах превентивної педагогіки
5. Мета і завдання поведінкової корекції. Принципи та умови ефективності корекції девіацій.
6. Різновиди корекційної роботи та їх функціональне призначення. Етапи та форми організації корекційної роботи.
7. Методи психологічної корекції девіантної поведінки.

Рекомендована література

Основна

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
3. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
4. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Додаткова

5. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2015. 468 с.
6. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті

7. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
8. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
9. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
10. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Текст лекції.

1. Основні напрямки профілактики девіацій

Профілактика девіантної поведінки у широкому розумінні являє собою систему загальних та спеціальних заходів на різних рівнях (державному, правовому, громадському, економічному, медичному, педагогічному, соціально-психологічному) соціальної організації.

Профілактична діяльність, яка здійснюється на рівні держави через систему заходів, спрямованих на підвищення якості життя, мінімізацію факторів соціального ризику, створення умов для реалізації принципу соціальної справедливості, називається соціальною профілактикою. Вона створює той необхідний фон, на якому більш успішно здійснюються всі інші види профілактики: психолого-педагогічна, медична і соціально-педагогічна.

М. Ковальчук серед принципів профілактичної роботи зазначає наступні: законність, демократизм, гуманність, конфіденційність, забезпечення відповідальності посадових осіб за порушення прав індивідів, державна підтримка діяльності органів місцевого самоврядування, які здійснюють профілактику, взаємодію інституцій, що причетні до цього процесу. О. Змановська виділяє такі принципи психопрофілактичної роботи як: комплексність (сім'я, навчальний заклад, особистість); адресність (врахування вікових, статевих та соціальних характеристик); масовість (групові види роботи й обмін досвідом); позитивність інформації; мінімізація негативних наслідків; максимальна активність особистості підлітка; спрямування на майбутнє (планування майбутнього без девіантної поведінки, оцінка своєї поведінки).

М. Ковальчук, вивчаючи закономірності профілактичної роботи у межах варіативно-суб'єктивного підходу, визначив наступні принципи організації процесу профілактики девіацій:

- персоніфікація профілактичної роботи;
- мотивація;
- обґрунтований соціальний вибір;
- позитивна самореалізація підлітка у групі однолітків, адекватна самооцінка;
- рефлексивна позиція;
- інтеграція дій різних інститутів виховання у даному процесі;
- поєднання загальної профілактики девіантної поведінки з профілактикою конкретних видів можливих девіацій;
- опосередкований вплив профілактичних заходів.

Серед провідних *функцій* процесу профілактики, слід зазначити:

- 1) *діагностичну*, яка сприяє виявленню причин і факторів відхилень у поведінці;
- 2) *реабілітуючу* або *перевиховну*, яка спрямовується на подолання негативних проявів у поведінці;
- 3) *координуючу*, яка забезпечує об'єднання і координацію зусиль усіх зацікавлених виховних інститутів щодо попередження і подолання асоціальної поведінки;

4) *прогностичну*, тобто передбачення можливих негативних явищ у поведінці людей, зокрема, підлітків.

Серед *завдань* профілактичної роботи визначають:

- ♦ попередження негативних проявів поведінки;
- ♦ виявлення і усунення причин, які сприяють появі та поширенню різних форм девіантної поведінки;
- ♦ забезпечення прав й інтересів неповнолітніх, молоді, соціально вразливих категорій населення;
- ♦ соціально-педагогічну реабілітацію осіб, які перебувають у соціально несприятливих умовах;
- ♦ виявлення і припинення випадків втягнення до асоціальної діяльності.

Через складний характер поведінкових порушень їх попередження і подолання вимагає добре організованої системи соціальних впливів. Психологічна допомога як один із рівнів психологічного супроводу відіграє у ній вирішальну роль поєднання і характеризуються гуманістичною спрямованістю. Цей факт одержав відображення у таких принципах психолого-педагогічної роботи, як конфіденційність, добровільність й особиста зацікавленість, прийняття людиною відповідальності за своє життя, взаємна довіра, підтримка, повага особистості й індивідуальності.

Метою психологічної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки, є створення умов для їх повноцінного фізичного і психічного розвитку, успішної соціалізації, подолання особистісних проблем й конфліктів із соціальним оточенням.

Психологічна робота з девіантними дітьми здійснюється у таких *напрямах*:

1) *Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх* - це комплекс заходів, що спрямовані на попередження, подолання або нейтралізацію чинників, які спричиняють появу та розповсюдження різних форм девіантної поведінки дітей. До цих заходів можна віднести лекції, бесіди, виступи на батьківських зборах, педагогічних радах, що спрямовані на підвищення психолого-педагогічної культури батьків та вчителів.

2) *Психолого-просвітницька робота*, до складу якої входять факультативні курси психології і валеології у навчальних закладах, психологічні тренінги, розвиваючі ігри, правова освіта дітей та підлітків, спрямована на розвиток особистості дитини.

3) *Надання психологічних консультацій* дітям з девіантною поведінкою, їх батькам та вчителям.

4) *Психологічна корекція та реабілітація*, яка здійснюється у вигляді індивідуальної та групової психотерапії, створення навколо дитини позитивного педагогічного оточення, налагодження сприятливої атмосфери у сім'ї, колі друзів, знайомих.

Дослідження профілактичної діяльності з попередження асоціальних проявів поведінки дає можливість виділити рівні - організаційно-структурний і психолого-педагогічний.

На психолого-педагогічному рівні у різноманітних формах діяльності психологічна робота виявляється у роботі семінарів, консилиумів, соціологічних служб, рад профілактики тощо. На цьому рівні характерним є застосування активних форм, методів роботи та забезпечення індивідуального підходу до учнів.

На організаційно-структурному рівні розробляються нормативні і методичні матеріали про взаємодію школи, органів і служб у справах неповнолітніх, батьків, державних і громадських організацій. Робота будується у комплексі взаємозв'язку вчителі-діти-батьки-соціальне середовище.

Єдність зазначених рівнів дає можливість в умовах гуманізації виховного процесу формувати моральні якості учнів, виходячи з їх прав і обов'язків.

У сучасній психології розрізняють декілька напрямків організації профілактики девіантної поведінки, кожен з яких ґрунтується на визначеному пріоритетному погляді щодо причин її виникнення.

Так, *середовищний напрям* пов'язується з поясненням причин поведінки особистості, її включенням у різні соціальні спільноти і взаємодією з соціальним середовищем. У межах даного підходу профілактика девіацій передбачає організацію соціального середовища, сфери життєдіяльності особистості (С. Шацький, Б. Алмазов, А. Лічко, С. Белічева, Ю. Клейберг та ін.).

Другий напрям - *клініко-біологічний*, представники якого А. Адлер, З. Фройд, А. Бандура, Л. Берковец, А. Басс, А. Хорні та ін. наголошують на ролі генетичного впливу, а саме фізичних, фізіологічних, психопатологічних, екологічних чинників на поведінку особистості. У цьому випадку основним напрямком профілактики є реалізація комплексу медичних та психологічних заходів.

Третій напрям пов'язується з *особистісно-орієнтованими теоріями девіацій*, що пояснюють виникнення девіантної поведінки дією сукупності чинників, які мають соціальну, біологічну та психологічну природу. Прихильники даного напрямку (Б. Братусь, М. Буянов, Р. Овчарова, В. Степанов та ін.) розглядають профілактичну роботу як діяльність спрямовану на особистість, пов'язану з формуванням у неї навичок самостійного розв'язання проблем, що виникають, і умінь адаптуватися до різних ситуацій, протистояти впливу групи та розв'язувати конфлікти.

2. Стадії та форми профілактичної роботи

Всесвітня організації охорони здоров'я виокремлює *три стадії профілактики* девіантної поведінки:

1) *первинна профілактика* спрямована на усунення негативних чинників, що детермінують появу девіацій, та підвищення стійкості особистості до їх впливу;

2) *вторинна профілактика* зорієнтована на виявлення, реабілітацію нервово-психічних розладів та роботу з особами «групи ризику»;

3) *третинна профілактика* передбачає лікування нервовопсихічних розладів, що супроводжуються порушенням поведінки, попередження рецидивів у осіб із сформованою девіантною поведінкою.

За спрямуваннями існують такі різновиди профілактичної роботи:

- загальна, яка передбачає вирішення проблем, що можуть виникнути, чи реалізацію профілактичних заходів безпосередньо перед їхнім виникненням;
- спеціальна, тобто система заходів, що зорієнтовані на вирішення конкретного завдання.

За способом організації розрізняють індивідуальну, групову та сімейну профілактику.

Психологічна допомога, що надається девіантам, здійснюється у двох провідних напрямках: психологічна превенція (попередження, профілактика) і психологічна інтервенція (подолання, корекція, реабілітація). Психодіагностика, як правило, не є самостійним напрямком роботи і не повинна бути метою соціально-психологічної і педагогічної допомоги. Це допоміжний вид діяльності, що розв'язує проміжні практичні завдання.

Психологічна інтервенція - це психологічне втручання у особистісний простір для стимулювання позитивних змін. Мета інтервенції девіантної поведінки полягає у послабленні або усуненні тих форм поведінки, які перешкоджають соціальній адаптації. Відмінна риса інтервенції - бажання змін з боку самої особистості, її готовність до співробітництва з психологом.

Найважливіші завдання психологічного втручання при девіантній поведінці підлітків можна сформулювати у такий спосіб: формування мотивації на соціальну адаптацію або одужання; стимулювання особистісних змін; корекція конкретних форм поведінки; створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін або одужання.

Поведінкова корекція визнається однією з найадекватніших і найефективніших форм психологічного впливу на особистість із негативною поведінкою. Сьогодні у структурі поведінки виділяють кілька взаємозалежних рівнів: мотивація, що спонукує до поведінки; емоційні процеси, що супроводжують поведінку; саморегуляція поведінки; когнітивна переробка інформації; прояви, які можна спостерігати ззовні тощо. Порушення у даних підсистемах виступають причинами девіантної поведінки і визначають напрямки соціальнопсихологічного впливу.

Дослідники визначають, що психологічний супровід має здійснюватися як безпосередньо у процесі взаємодії психолога з девіантними підлітками, так і опосередковано - через учителів, батьків. Учителі, шкільна адміністрація, батьки беруть участь у цьому процесі разом із психологом на принципах співробітництва і виробляють єдину стратегію цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу девіантного підлітка протягом його навчання у школі.

Профілактична превенція - це керована діяльність, яка забезпечується заходами, спрямованими на попередження, подолання відхилень у поведінці підлітків, а саме: правопорушень; екологічної брутальності та егоцентризму; поганих звичок (алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, токсикоманії); статевих порушень та їх наслідків; важких психологічних та психічних станів з їх наслідками (депресію, імпульсивністю, агресивністю, загостренням психопатичних тенденцій) тощо.

Виховні заходи повинні мати характер випереджання і бути спрямовані на удосконалення способу життя підлітків та обрання ним правильної соціальної орієнтації.

Психолого-педагогічна превенція - це частина навчально-виховного процесу освітнього закладу, що являє собою комплекс впливів на свідомість, почуття і волю учнів з метою попередження антисоціальної поведінки. Ця форма профілактичної роботи передбачає, перш за все, розвиток почуття соціальної відповідальності підлітків за свою поведінку, глибоке усвідомлення не лише своїх прав, а й обов'язків. У превентивному вихованні учнів особливо важливим є залучення батьків, громадських організацій, самоврядування, спеціалістів, авторитетних людей, координація взаємодії школи, сім'ї та громадськості.

Існують різні форми психопрофілактичної роботи, зокрема:

1) *Організація соціального середовища* передбачає здійснення впливу на соціальні чинники, що детермінують девіації. Вплив може бути спрямовано на суспільство в цілому, сім'ю, соціальну групу (школа, клас) чи на конкретну особистість.

2) *Інформування* у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури, відеофільмів передбачає реалізацію спроби здійснення впливу на когнітивні процеси особистості з метою актуалізації її вмінь прийняття конструктивних рішень.

3) *Активне соціальне навчання життєво необхідним навичкам* включає груповий тренінг резистентності (стійкості) до впливу негативного соціуму, тренінг асертивності або афективно-ціннісного навчання, тренінг формування життєвих навичок.

4) *Організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці*, пов'язана з ефектом заміщення девіацій через формування потреб, стійких інтересів, залучення до різних видів активної, творчої діяльності, наприклад, спорт, мистецтво, пізнання тощо.

5) *Організація здорового способу життя* передбачає формування уявлень про особистісну відповідальність за здоров'я, гармонію з оточуючим світом та своїм організмом.

6) *Активізація особистісних ресурсів* пов'язана з можливістю самовираження, участю у групах спілкування та особистісного росту, що забезпечує активність особистості, формує стійкість до негативних зовнішніх впливів.

7) *Мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки* використовується у випадку вже сформованої девіантної особистості, спрямована на профілактику рецидивів або їх наслідків.

3. Критерії ефективності профілактики девіантної поведінки

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури і масового досвіду організації профілактичної роботи щодо попередження поширення різних форм девіантної поведінки дозволив визначити критерії ефективності даного процесу:

1) *когнітивний*, пов'язаний з інформаційним забезпеченням профілактичної роботи (знання особливостей розвитку різних вікових категорій дітей, детермінант девіантної поведінки тощо);

2) *мотиваційний*, що виражається у готовності представників різних соціальних інститутів виховання до профілактичної роботи, спрямованої, перш за все, на формування активної життєвої позиції дітей, їх здібностей оцінювати свої власні дії та вчинки інших людей, вмінь протистояти негативному впливу соціального середовища;

3) *емоційний*, пов'язаний з організацією системи профілактичної роботи, яка б сприяла подоланню психологічних перешкод у ході її проведення, сприймалась би підлітками як природна, невід'ємна складова виховної роботи, роботи по самовихованню позитивних якостей особистості підлітка;

4) *критерій психологічної комфортності взаємовідносин дорослих та дітей*, що передбачає оцінку суб'єктивної участі у профілактичній роботі, отримання інформації про зміни у особистісному розвитку підлітка, на основі якої можливо внесення коректив щодо змісту та напрямків профілактики;

5) *дієво-практичний* визначає наявність системи підготовки спеціалістів по організації профілактики девіантної поведінки, окреслює можливість використання комплексного підходу до її проведення.

На основі зазначених критеріїв можна оцінювати ефективність профілактичної роботи, яку забезпечують наступні умови:

-стимулювання суб'єктного включення підлітка у профілактичний процес на основі усвідомлення ситуації обумовленого вибору;

-створення поля самореалізації підлітка, привабливого змістом діяльності та спілкування;

-врахування негативних тенденцій, що виникають у підлітковому та молодіжному середовищі, при виборі варіативних психолого педагогічних форм, засобів організації профілактичної роботи;

-опосередкований вплив профілактичних засобів на формування рефлексивної позиції підлітка і усвідомленого протистояння негативному впливу соціального оточення.

Профілактика девіантної поведінки та, зокрема, її результативність, багато у чому залежать від рівня підготовленості спеціалістів (педагогів, психологів, соціальних працівників і т. д.) до організації даного процесу, тобто

від особистісного стану, що передбачає наявність у суб'єкта образу, структури дії й постійного спрямування свідомості на його виконання. Готовність спеціаліста до здійснення профілактики є таким психологічним утворенням особистості, як настанова.

Формування готовності спеціалістів до організації профілактики девіацій - цілеспрямований, програмно-забезпечений процес, орієнтований на взаємозв'язок трьох її складових:

-*психологічної* (стійка мотивація на допомогу дітям, що виявляють у своїй поведінці схильність до різних девіацій; усвідомлення наявності у дітей позитивних якостей; установка на співробітництво, формування довірливих відносин з дітьми та їх сім'ями);

-*теоретичної* (наявність необхідних знань про соціальні відхилення, особливості їх прояву у підлітковому та молодіжному середовищі, причини їх виникнення, зміст та можливості профілактичної роботи);

-*практичної* (наявність вмінь та навичок організації профілактичної роботи, використання різних способів, засобів й форм її організації).

4. Особливості здійснення профілактичної роботи у межах превентивної педагогіки

У межах превентивної педагогіки виділяють три провідні напрямки здійснення профілактичної роботи:

Соціально-педагогічна профілактика - різновид превентивної роботи, спрямований на здійснення освітньо-профілактичних заходів та інших педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження різних видів девіацій на ранніх стадіях формування небезпечної поведінки. Вона ґрунтується на позитивній педагогічній діяльності, мета якої - своєчасне виявлення та усунення несприятливих інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних та інших факторів, що зумовлюють відхилення психологічного та соціального розвитку дітей й молоді, їхньої поведінки, стану здоров'я.

Соціально-педагогічна профілактика здійснюється за місцем проживання, навчання, оздоровлення, проведення дозвілля дітей та молоді. Зміст цієї профілактики полягає у: формуванні знань, умінь, установок та мотивів свідомого вибору соціально схвалюваних моделей поведінки; підготовці та розповсюдженні превентивної інформації через друковану продукцію, засоби масової інформації; створенні на базі лабораторії превентивного виховання умов для виявлення й підтримки соціальних ініціатив і т. д.

Превентивна допомога і корекція - вид психолого-педагогічної та медико-соціальної діяльності, метою якої є допомога окремим категоріям - особам «групам ризику». Цей вид профілактичної роботи передбачає психолого-педагогічний та соціально-терапевтичний вплив на особистість задля того, щоб вона сама навчилася допомагати собі, розв'язуючи численні

проблеми, що провокують появу деструктивної поведінки. На цьому рівні є доцільними реалізація програм превентивного виховання з «групами ризику» із залученням державних, громадських, конфесійних організацій, волонтерів; патронажної роботи з «групами ризику», неповнолітніми з дисфункціональних сімей, що сприяє усуненню соціально-психологічних передумов деструктивної поведінки; різноманітних форм превентивної освіти за місцем проживання, проведення дозвілля у зонах відпочинку.

Адаптація, реабілітація та ресоціалізація полягає у реконструкції соціокультурного оточення для різних категорій дітей та молоді, наданні допомоги у працевлаштуванні й навчанні з метою відновлення втрачених соціальних зв'язків або адаптації до нової соціальної реальності. Необхідними заходами у межах проведення такої роботи є:

- ♦ науково-методичне забезпечення превентивної соціально-терапевтичної діяльності у створених притулках та інших спеціалізованих закладах;
- ♦ співпраця і науково-методична підтримка роботи центрів соціальної адаптації, анонімних наркологічних кабінетів, діагностично консультативних центрів, до функцій яких входить вирішення проблем негативної поведінки дітей та молоді;
- ♦ науково-методична допомога у організації й розвитку терапевтичних співтовариств взаємопідтримки неповнолітніх;
- ♦ запровадження до системи превентивної діяльності вітчизняного і світового досвіду соціальної адаптації та реабілітації.

Система превентивного виховання у превентивній педагогіці побудована з урахуванням принципів комплексності, системності, інтегративності, мобільності, наступності, конкретності, реалістичності, етичності.

Очевидно, що передбачуваним результатом функціонування превентивної педагогіки стане створення оптимальної структури превентивного виховання, яка буде сприяти: активізації діяльності вчених, фахівців, консультантів, практичних працівників у дослідженні й вирішенні проблем превентивного виховання; залученню освітніх, медичних, соціальних і правоохоронних установ до реалізації завдань попередження поширення різних форм девіантної поведінки серед дітей та молоді; зміні установок і моделей поведінки підлітків «групи ризику» і т. д.

5. Мета і завдання поведінкової корекції

Діалектичне розуміння взаємозв'язку особистості та її соціального середовища передбачає необхідність визнання активності самої особистості, її відносної самостійності. Ефективність впливу з боку соціального середовища суттєво залежить від того, наскільки ті чи інші впливи відповідають внутрішньому суб'єктивному світу особистості, яким чином вони будуть заломлюватися, трансформуватися відповідно до цих внутрішніх умов.

Врахування взаємозв'язку різних рівнів соціальної детермінації поведінки особистості дозволяє конкретизувати роль соціального оточення і на цій основі розробити конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності впливу на процес соціалізації та становлення особистості.

Поведінкова корекція визнана однією з найбільш адекватних та ефективних форм психологічного впливу на особистість з девіантною поведінкою. Поведінковий підхід характеризується концептуальною чіткістю, короткостроковістю, широким спектром можливостей, наочністю результатів та відносною простотою методів, що використовуються у ході здійснення корекції. Окрім того, цей підхід безпосередньо спрямований на поведінкові зміни і має яскраво виражений практичний характер.

Корекція девіантної поведінки являє собою соціально-педагогічний і психологічний комплекс взаємопов'язаних, взаємообумовлених операцій й процедур, спрямованих на регуляцію мотивації, ціннісних орієнтацій, настанов і поведінки особистості, а через неї - на систему різних внутрішніх спонук, що регулюють і корегують особистісні якості, визначають ставлення до соціальних дій та вчинків.

Корекція може розглядатися як частина навчально-виховного процесу, так і самостійне цілісне психолого-педагогічне явище, спрямоване на зміни особистості. У межах єдиного педагогічного процесу корекція виступає як сукупність корекційно-виховної та корекційно-розвиваючої діяльності.

Основна мета психологічної корекції девіантної поведінки особистості полягає у досягненні позитивних поведінкових змін у зазначених напрямках.

Щодо завдань корекційної роботи, то можна виділити загальні, конкретні й специфічні:

загальні завдання:

- формування у підлітків навичок визначення кола позитивних й негативних чинників;

- формування позитивної самооцінки, почуття власної гідності, ставлення до себе як до незалежної, самостійної особистості;

- формування ціннісного і одночасно відповідального ставлення до самого себе;

- тренування навичок прийняття відповідальних рішень, відстоювання переконань та позицій;

- накопичення знань про фактори і ситуації ризику, правила безпечної адаптивної поведінки, прийоми виходу з ситуації ризику, зокрема, за умови здійснення зовнішнього тиску;

- закріплення навичок конструктивного, змістового, ефективного спілкування з різними представниками соціального оточення;

- формування адекватних уявлень про почуття, емоції, настрої, їх вплив на поведінку; розвиток умінь керування почуттями, подолання стресу;

- формування ціннісного ставлення до свого здоров'я; розвиток умінь адекватної регуляції свого стану та самопочуття;

конкретні й специфічні завдання:

- усунення дефіциту у поведінкових репертуарах;
- посилення адаптивної поведінки;
- розвиток ефективних соціальних навичок; -формування навичок саморегулювання;
- усунення почуття внутрішньої тривоги;
- досягнення адекватного сексуального функціонування тощо.

С. Немченко визначає такі психолого-педагогічні завдання корекційної роботи з девіантними підлітками:

1) *в інтелектуальній сфері* - формування у підлітка моральних ідеалів, принципів та норм поведінки (гуманність, солідарність, уявлення про суспільні обов'язки, любов, справедливість, самокритичність, чесність, відповідальності за себе);

2) *у мотиваційній сфері* - формування правомірності та визначеності ставлення до моральних норм; співвідношення суспільних та особистих інтересів; прагнення досягти ідеалів; правдивості; моральних установок; мети та сенсу життя; адекватного ставлення до своїх обов'язків; потреби у встановленні контактів з іншими;

3) *в емоційній сфері* - формування характеру моральних переживань, пов'язаних з нормами чи відхиленнями від них та ідеалів (співчуття, довіри, вдячності, здатності розуміти іншого, сорому тощо);

4) *у вольовій сфері* - формування морально-вольових потягів до реалізації моральних вчинків;

5) *у предметно-практичній сфері* - розвиток здатності здійснювати моральні вчинки, проявляти сумлінне ставлення до дійсності; вміння оцінювати поведінку інших у відповідності до чинних соціальних норм;

6) *у сфері саморегулювання* - формування свідомого морального обґрунтування вибору, а саме: сумління, самооцінки, самокритичності, вміння співвідносити власну поведінку з поведінкою інших, добропорядності, самоконтролю.

З'ясовуючи особливості організації корекційної роботи, С. Кулаков, В. Мейер, Е. Чессер, Р. Нельсон-Джоунс, Б. Карвасарський дійшли висновку, що провідними принципами корекції девіантної поведінки є: об'єктивність, поведінкова оцінка, системність та співробітництво, орієнтація на позитив, соціальна адекватність виховання, індивідуалізація виховання, соціальне загартування, єдність діагностики та корекції, нормативність розвитку, системність розвитку психічної діяльності, діяльнісний принцип корекції, морально-гуманістична спрямованість, розуміння та емпатія, прагматизм психологопедагогічного впливу.

Уточнюючи ці загальні принципи, С. Немченко пропонує такі провідні засади організації корекційної роботи з девіантними підлітками, як:

- принцип системності корекційних, профілактичних та розвиваючих завдань;
- єдність діагностики, корекції та розвитку;
- єдність вікового, психологічного та індивідуального розвитку;

-принцип корекції «зверху-внизу» (створення зони найближчого розвитку) та «знизу-вверх» (тренування вже наявних здібностей); -діяльнісний принцип реалізації корекції;

- гуманістична спрямованість психолого-педагогічної допомоги;

-розуміння та співчуття;

-прагматизм й своєчасність психолого-педагогічної підтримки; - принцип поступового ускладнення;

-врахування об'єму та ступеню розмаїття матеріалу.

Ю. Клейберг, оцінюючи результативність корекційних програм, виділяє наступні соціально-педагогічні умови ефективної корекції девіантної поведінки підлітків:

1) органічне включення корегування у життєдіяльність колективу підлітків;

2) відповідність корегування особливостям вікових типів спілкування підлітків;

3) збагачення та ускладнення способів реалізації життєдіяльності підлітків;

4) емоційність стилю життя і як наслідок - емоційне залучення кожного підлітка до діяльності соціальної групи;

5) визначений стиль взаємовідносин у соціальній групі, що характеризується демократичністю, зацікавленістю і т. д.

С. Немченко вважає, що серед умов, які забезпечують ефективну реалізацію корекційної роботи, слід виділити: взаємозв'язок програмного забезпечення корекційної діяльності та індивідуальної корекційної роботи з конкретними дітьми; спрямування корекційного процесу не лише на зміни мотивів, цінностей, стереотипів поведінки, що склалися у підлітка-девіант, а й на формування нових функціональних поведінкових стратегій.

6. Різновиди корекційної роботи та їх функціональне призначення

Функціональне призначення процесу корекції особистості девіант, полягає у наступному:

-виховання - відтворення позитивних якостей підлітка;

-компенсація

- формування прагнень компенсувати той чи інший.

Форми і соціальний недолік діяльності у сфері, що дозволить підлітку реалізувати свої можливості, здібності, потребу у самореалізації; - стимулювання - активізація позитивної соціально корисної предметно-практичної діяльності підлітка; -корегування - виправлення негативних якостей особистості й використання різноманітних прийомів, спрямованих на корегування мотивації, ціннісних орієнтацій, настанов, поведінки; - регулювання - спосіб впливу на соціальні групи чи їх представників з метою зміни ступеню участі останніх у внутрішньо групових процесах і груповій діяльності в цілому.

А. Осіпов, визначаючи функції психокорекції, систематизував різновиди корекційної роботи й визначив такі групи корекції:

- за змістом - корекція пізнавальної сфери, корекція особистості, корекція афективно-вольової сфери, корекція поведінкових актів, корекція міжособистісних відносин;

- за формою роботи - індивідуальна, групова та змішана (індивідуально-групова);

- за наявністю програми - програмована, імпрровізована;

- за тривалістю проведення - швидкоплинна (від декількох хвилин до декількох годин), швидка або коротка (від декількох годин до декількох днів), тривала (декілька місяців), довготривала (рік і більше);

- за характером управління процесу корегування - директивна, недирективна;

- за масштабом розв'язуваних завдань - загальна (заходи загального характеру), часткова (набір психологічних, педагогічних впливів, адаптованих для дітей одного віку), спеціальна (комплекс методик, спрямованих на корекцію конкретної форми девіантної поведінки, що виявляються у дітей одного віку).

Етапи та форми організації корекційної роботи

Організація та реалізація корекційної роботи серед підлітків «групи ризику» передбачає наступні етапи:

- 1) формулювання соціально-педагогічної та психологічної проблеми;
- 2) висунення гіпотез щодо причин появи девіацій у поведінці підлітка;
- 3) діагностика - збір інформації про визначений перелік проблем конкретного суб'єкта у їх взаємозв'язку, взаємозалежності та ієрархії;
- 4) добір і використання методів, методик та технологій корекційної роботи;
- 5) розробка програми проведення корекції;
- 6) проведення безпосередньо корекційної роботи;
- 7) контроль за ходом проведення та оцінка ефективності програми.

У сучасній педагогіці виділяють декілька форм організації корекції девіантної поведінки:

- комплексні консультування спеціалістів на основі даних соціально-психологічної, психолого-педагогічної діагностики як окремих підлітків, так і класного колективу в цілому, а також батьків;

- здоровлення психосоціального середовища дитини;

- просвітницька діяльність з питань навчання та виховання, статевої специфіки, соматичного та психологічного розвитку підлітків, наряду на підвищення рівня комплексної взаємодії «дитинадорослий»;

- попередження психологічних перевантажень у процесі навчання, що негативно впливає на психіку підлітка;

- проведення спеціального загартування підлітків з метою підготовки їх до стресових ситуацій, навчання їх раціональним засобам зняття психоемоційних перевантажень у проблемних ситуаціях;

- психолого-педагогічне вивчення дитини протягом всього періоду навчання у школі, своєчасне виявлення нервово-психічних та психосоматичних порушень;

- спільні семінари для учнів та їх батьків, присвячені проблемам девіантної поведінки;

- психолого-педагогічні практикуми для дітей та їх батьків з питань відхилень у поведінці, причин, шляхів подолання та засобів корекції;

- санітарно-просвітницька форма роботи;

- психогігієнічна та психопрофілактична форми роботи;

- організаційно-управлінська форма роботи.

Регуляція і корекція здійснюються на основі мобілізації зусиль з метою успішного їх виконання.

Істотну роль у цих процесах відіграють вольові якості особистості, оскільки саме вони дозволяють мобілізувати внутрішню енергію, проявити активність. Завдяки волі корекція особистісних якостей, вчинків, діяльності набуває характеру самостійності, стає самокорекцією. Вона передбачає прийняття індивідом мети, врахування умов діяльності, її програмування, оцінку результатів та безпосередньо корекцію.

7. Методи психологічної корекції девіантної поведінки

Окрім зазначених вище загальних умов, що визначають ефективність реалізації корекційної роботи, безумовно, досить важливим моментом є добір методів, методик та технологій корекції девіантної поведінки особистості.

А. Гонєєв виділяє чотири групи методів, спрямованих на виправлення поведінкових відхилень особистості:

- методи руйнування негативного типу характеру (метод «вибуху» та метод реконструкції характеру);

- методи перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості (метод об'єктивного переосмислення переваг та недоліків, метод переорієнтації самосвідомості, метод переконання, метод прогнозування негативної поведінки);

- методи перебудови життєвого досвіду (метод обмеження, метод перевиховання, метод переключення, метод регламентації образу життя);

- методи попередження негативного та позитивного стимулювання поведінки (метод позитивної перспективи, метод покарання та заохочення, метод змагання).

В. Кашенко розрізняє дві групи методів корекційної роботи:

1) педагогічні: - методи суспільного впливу (корекція активно-вольових дефектів, корекція страхів, метод ігнорування, метод культури здорового сміху, корекція нав'язливих думок і дій, корекція злидарства, самокорекція);

- спеціальні або частково педагогічні методи (корекція недоліків поведінки, корекція нервового характеру та ін.);

- метод корекції через активну діяльність, переважно фізичну працю; - метод корекції шляхом раціональної організації дитячого колективу;

2) *психотерапевтичні*: - навіювання та самонавіювання; - гіпноз; - метод утримання; - психоаналіз.

О. Змановська виділяє шість основних груп методів корекції девіацій у поведінці особистості:

- стимулювання мотивації змін поведінки;
- корекція емоційних порушень; методи саморегуляції;
- методи когнітивного переконструювання;
- методи гасіння небажаної поведінки;
- методи формування позитивної поведінки.

С. Немченко пропонує доповнити класифікацію зазначених вище методів суто педагогічними:

- метод дилем - вихованець ставиться в умови вільного морального вибору за наявності кількох варіантів поведінки, це сприяє формуванню у нього знань про моральну норму - таких знань, які емоційно переживаються, набувають особистісної значущості;

- метод інтимного спілкування - залучення вихованця до суспільних цінностей під час особистісного спілкування;

- метод співпереживання - формування у вихованця умінь вирізняти емоції, які переживають інші люди, приймати чужу позицію;

- метод аналізу вчинку - навчання вихованця сприймати й аналізувати результати власних і чужих вчинків, що допомагає усвідомлювати моральні норми, сприяє формуванню здатності передбачати результати й позитивно позначається як на виробленні навичок поведінки, так і на подоланні миттєвих прагнень, станів, бажань.

Дослідники відмічають, що поєднання індивідуального і колективного, педагогічного і психологічного впливу, із застосуванням різних форм, видів і методів діяльності у корекційно-педагогічній та психологічній роботі з девіантними підлітками, дозволить зробити процес подолання недоліків у розвитку особистості та девіацій у поведінці підлітків реальним, дієвим, а завдання по формуванню позитивних якостей особистостей підлітків цілком здійснюваними.

Особлива роль у психокорекційній роботі з підлітками-девіантами відводиться родині. Результативність корекції спілкування у сім'ях підлітків-девіантів залежить від вдалого поєднання як прямого (психологічна просвіта батьків), так і опосередкованого (робота з підлітками, організація спільної діяльності, спілкування батьків і дітей у межах сім'ї, школи) впливу на сім'ю.